

מחשבה הפוסלת בקדשים

שתי מחשבות מרכזיות פוסלות בקדשים – מחשבת פיגול (אכילה חוץ לזמנו או חוץ למקומו)¹ ומחשבה שלא לשמה (שינוי קודש ושינוי בעלים). לגבי שני סוגי המחשבות עולה השאלה כיצד הקרבן נפסל. ניתן להעלות שתי אפשרויות כמענה לשאלה זו:

1. המחשבה עצמה אוסרת את הקרבן, והעבודה קושרת את המחשבה לקרבן.

2. המחשבה מגדירה ומאפיינת את העבודה, והעבודה היא שפוסלת בפועל את הקרבן.

השלכה אפשרית של שאלה זו היא הגדרת המחשבה כלאו שאין בו מעשה, עליו להלכה אין מלקות. אם המחשבה עצמה פוסלת את הקרבן – מדובר בלאו שאין בו מעשה, אך אם המחשבה רק מגדירה את העבודה והיא גורם הפסול – הרי שהפסול נוצר מפעילות מעשית פגומה, וניתן ללקות עליו; כפי שנראה, נקודה זו שנויה במחלוקת.

מסקנת הסוגיה בזבחים (כט:): מורה בפשטות כי מדובר באיסור שאין בו מעשה:

אמר רבי ינאי: מנין למחשב בקדשים שהוא לוקה? תלמוד לומר 'לא יחשב'.
אמר ליה רב אשי לרב מרי: לאו שאין בו מעשה הוא, וכל לאו שאין בו מעשה
אין לוקין עליו!!
אמר ליה: רבי יהודה היא, דאמר: לאו שאין בו מעשה לוקין עליו.

רבי ינאי קובע שמחשבת פסול בקדשים מובילה לחיוב מלקות, אך הגמרא

1 לעתים הגמרא משתמשת בכינוי 'פיגול' רק למחשבת חוץ לזמנו, ולעתים שתי המחשבות הללו כלולות בביטוי הזה.

מעמידה זאת בשיטת רבי יהודה הסבור שלוקים אף על לאו שאין בו מעשה. משמע מכך שלהלכה מחשבת פסול בשעת עבודה אינה מחייבת מלקות כלל.

מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן

הרמב"ם פסק בהתאם לגמרא האחרונה שאין לוקים על מחשבה הפוסלת:²

מפי השמועה למדו, שבכלל דין זה - שלא יפסיד הקדשים במחשבה, שהרי זה דומה למטיל מום בקדשים. ואף על פי כן אינו לוקה, שאין המחשבה מעשה.

ואילו הרמב"ן מונה לאו מיוחד המחייב מלקות על החושב מחשבה הפוסלת בעבודת הקרבנות:³

המצוה הרביעית - שנמנענו מלשחוט הקדשים על מנת לאכול בשרם או לזרוק דמם ולהקטיר חלבם חוץ למקומם וחוץ לזמנם... ושם שנו עוד... או ששחטן חוץ לזמנן או ששחטן חוץ למקומן - עובר בלא תעשה, לימדו אותנו שהן לוקין.

אם כן, הרמב"ן כותב בפירוש שמחשבת פסול בקדשים מחייבת מלקות. על אף שלא ברור כיצד יתמודד עם הסוגיה בזבחים האומרת שהדבר נחשב ללאו שאין בו מעשה, הרמב"ן מביא את התוספתא למכות (פ"ה ה"ה) כמקור לדבריו:

המימר במוקדשין והגוזז במוקדשין והעובד במוקדשין או ששחטן חוץ לזמנן או ששחטן חוץ למקומן - עובר בלא תעשה.

אף במקור זה לא מפורש שלוקין על הלאו, אך ניתן להסיק מרצף המקרים המופיע בתוספתא ביחס לקדשים - תמורה, גזיזה ועבודה ושחיטה חוץ לזמנן או למקומן - שלוקין על כולם כפי שטען הרמב"ן.

2 הלכות פסולי המוקדשין פי"ח ה"ב.

3 השגות הרמב"ן לספר המצוות, שכחת הלאוין לאו ד'.

מחלוקת סוגיות

הקרן אורה מציע כי מקורו של הרמב"ן בסוגיה באותה מסכת (לו:) העוסקת בלאו אחר בהקשר של מחשבת פסול:⁴

רבי יהודה אומר: יכול חטאת ששחטה בדרום - יהא חייב? תלמוד לומר 'לא תזבח לה' א-לוהיך שור ושה וגו' כל דבר רע': על דבר רע אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו על חטאת ששחטה בדרום.

רבי יהודה שולל חיוב מלקות במקרה של שחיטה בחלק שגוי בעזרה, אך מדגיש כי "על דבר רע ומבאר ש'דבר רע' הוא דיבור רע" - דהיינו מחשבת פסול. בשונה מהסוגיה בדף כט. שקבעה שאין לוקין על מחשבת פסול, ומהתוספתא שנקטה בניסוח הכללי "עובר בלא תעשה" - ביטוי הכולל את עצם המעבר על הלאו אף ללא ענישה - סוגיה זו מגדירה את העבירות המובילות לחיוב מעשי ("יהא חייב") על בסיס לאו זה. אם כן, בסוגיה זו עולה מקור לחייב מלקות את החושב מחשבת פסול.⁶ ייתכן כי קיימת מחלוקת סוגיות, כאשר הסוגיה בדף לו: תואמת את שיטת התוספתא. יסוד המחלוקת, כפי שהצענו בתחילת העיון, היא האם המחשבה עצמה פוסלת - כך שמדובר בלאו שאין בו מעשה, או שהעבודה פוסלת כאשר המחשבה מגדירה אותה כעבודה פסולה - כך שמדובר בלאו שיש בו מעשה. מחלוקת הסוגיות התבטאה במחלוקת הראשונים, כאשר הרמב"ם הבין שהמחשבה פוסלת את הקרבן ואין לוקים

4 זבחים כט: ד"ה ובהא.

5 להלן נביא את דברי הספרי הדורש כן במפורש. יש לציין שרש"י על אתר (ד"ה דבר רע) ביאר שמדובר בבועי מומים, אך בפירושו לחומש מבאר גם הוא שמדובר במחשבת פסול, כפי שיובא להלן.

6 ניתן היה להבין שדווקא רבי יהודה הוא המחייב על מחשבה הפוסלת בקדשים - שכן לדעתו לוקים על לאו שאין בו מעשה (כבא מציעא צא.), ואכן הוא בעל המימרא בדף לו: אך נראה שהחיוב בסוגיה אינו נובע משיטתו הכללית, שכן אז לא היה צריך רבי יהודה לתור אחר פסוק חדש כדי לחייב במלקות את השוחט במחשבה הפוסלת, והיה יכול להסתפק בפסוק שמביא רבי ינאי, המלמד על עצם האיסור שממילא לוקים עליו.

על מחשבת פסול, בעוד הרמב"ן הבין כי העבודה פוסלת – ועבודה שנלווית לה מחשבת פסול מחייבת מלקות.

אמנם, יש לשים לב שהפסוק מתייחס ישירות לשחיטה ("לא תזבח"), ולא ברור שניתן להרחיבו לשאר העבודות. נדון אכן באפשרות זו בסמוך, אך ניתן בהחלט להסביר כי הלאו מתייחס לכל העבודות וקיימת סיבה צדדית להתייחסות לזביחה בפסוק. לשם כך יש להביא את הסברו של הרמב"ן עצמו בפירושו על התורה:⁷

והקרו, כי החזיר האזהרה הזאת בעבור הישראלי המקריב שלא יפגל בשחיטה, אבל הכהנים זריזים ומוזהרים הם, ודיים בהתראה אחת, ולכן לא החזיר מום המקריבים.

שחיטה היא העבודה היחידה הכשרה בזרים, ולכן צריך להקדיש לה אזהרה מיוחדת עבורם; הכהנים זריזים ובקיאיים ואינם צריכים אזהרה נוספת, אבל זרים שאינם עובדים במקדש באופן קבוע – צריכים התייחסות מיוחדת. לפי פירוש זה אין עדיפות לשחיטה על פני שאר העבודות בהקשר של לאו זה.

שילוב שתי הסוגיות

ייתכן, בניגוד לפירוש הקודם, כי איסור "לא תזבח... כל דבר רע" מתייחס רק לשחיטה ואינו קיים בשאר העבודות. אפשרות זו הולמת את לשונו של הרמב"ן בספר המצוות, שהגדיר את המצווה: "שנמנענו מלשחוט הקדשים".⁸ אם כן הסוגיות עוסקות באיסורים נפרדים שהיקפם שונה לחלוטין – בעוד איסור 'לא יחשב' הנידון בדף כט: מתייחס לכל העבודות, איסור 'לא תזבח' בו עוסקת

7 בפירושו על דברים י"ז, א.

8 יש לציין כי הרמב"ן פתח את פירושו לתורה בביטוי 'והקרו' – המלמד על הסתייגות מסוימת ועל כך שאולי הרמב"ן לא היה משוכנע בפירוש זה. ייתכן אם כן כי למסקנה הרמב"ן לא קיבל הבנה זו, וסבר שאיסור השחיטה המלווה במחשבה פוסלת הינו איסור ייחודי המחייב מלקות על עצם המעשה, כפי שעולה מדבריו בספר המצוות.

הגמרא בדף לו: מתייחס אך ורק לשחיטה. לאור זאת מסתבר שלפי הרמב"ן אין מחלוקת בין הסוגיות, ויש להבחין בין שחיטה לשאר העבודות: לשחיטה מוקדש פסוק מיוחד ממנו לומדים בדף לו: על חיוב מלקות במחשבת פסול, בעוד לשאר עבודות מתייחס רק הלימוד בדף כט:, שאינו מחייב מלקות.

הבנה זו תיתקל בבעיה בנוגע ליחס בין איסור פיגול לפסול פיגול. לכאורה נראה שקיים קשר הדוק ביניהם, ואין משמעות לאיסור פיגול מעבר לפסול בקרבן; מאחר שאין הבדל בפסול לכאורה בין פיגול בשחיטה לפיגול בשאר העבודות, איסור הפיגול בכל העבודות שווה, ומדוע שפיגול באחת מן העבודות יחייב מלקות ובאחרות – לא?

קושי זה מאלץ לערער על נקודת המוצא שלנו, ולקבל אחת משתי הנחות:

1. איסור פיגול המחייב במלקות אינו תלוי בפסול פיגול החל בכל עבודות אלא בגורמים אחרים.

2. בשחיטה קיימת רמה גבוהה יותר של פסול פיגול מזו שבשאר עבודות הקרבן. המעשה המוביל לפסול ברמה זו מחייב מלקות.

אולם שתי ההנחות הללו מחודשות מאוד וקשות להבנה: (1) קשה לנתק בין איסור פיגול לפסול פיגול, כפי שהציעה האפשרות הראשונה; מהם אותם גורמים המובילים לאיסור פיגול, אם לא תוצאתו הבעייתית? (2) לפי האפשרות השנייה, יש להבין מהו השוני המדובר ביחס לפסול פיגול, שהרי אין פער הלכתי לגבי אכילת הבשר ושאר דיני הפיגול בין קרבן שנתפגל בשחיטה לבין קרבן שנתפגל בשאר עבודות.

אמנם, ניתן לומר כי קיימת השוואה מלאה בין פסול פיגול לאיסור פיגול, ואף אין הבדל ברמת הפיגול שחלה בשלבים השונים בתהליך ההקרבה. חיוב המלקות הייחודי בשחיטה מתבסס על הבחנה בין אופי שני האיסורים, ועל כך שאין לוקין על לאו שאין בו מעשה. הקרן אורה דלעיל טוען שישנה הבחנה עקרונית בין האיסורים בהם עוסקות הסוגיות: איסור 'לא ייחשב' עוסק במחשבת הפסול עצמה; מחשבה אינה מעשה, ולכן רק רבי יהודה הסובר שלוקים על

לאו שאין בו מעשה יחייב במלקות. לעומת זאת, איסור 'לא תזבח' מתייחס למעשה הזביחה המלווה במחשבה פסולה; מאחר שהאיסור מתייחס לפעולה ולא למחשבה, ניתן לחייב במלקות לפי כל הדעות.⁹

ייחודיות פעולת השחיטה

על אף שהסבר זה מיישב את חיוב מלקות בשחיטת פיגול, ואף אינו סותר את המנגנון הפנימי של האיסורים לפי הנחותינו, לא מובן מדוע דווקא לשחיטה מעמד מיוחד: מדוע התורה הקדישה לאו נפרד לשחיטה המוגדר באופן שונה מ'לא ייחשב'? מעמדה של שחיטה ביחס לשאר העבודות אינו מרכזי; אדרבא 'שחיטה לאו עבודה היא'.¹⁰ אם היינו צריכים לבחור עבודה אחת ולהחמיר בה – הבחירה הטבעית היתה דווקא זריקה, בה מתמקדת הכפרה ואליה חותר הקרבן כולו!?

עיון בהמשך דברי הרמב"ן יחשוף בפנינו אפשרות נוספת להבנתו, בה טמון פתרון אפשרי אף לשאלה זו:

וכן נתרבו במניעה הזאת כל הפסולין בקרבנות - כגון רובע ונרבע וכלאים וטרפה וכיוצא בהם.

אם נבין שהאיסור לפגל נמצא בחדא מחתא עם איסור הבאת רובע ונרבע¹¹ –

9 הקרן אורה עצמו סובר שאין מחלוקת סוגיות, על אף ש'לא תזבח... כל דבר רע' מתייחס לכל העבודות ולא רק לשחיטה. אולם הצעה זו קשה מבחינה טקסטואלית: הגמרא בדף כט: אומרת שלוקים על מחשבה בקדשים רק לפי מאן דאמר שלוקים על לאו שאין בו מעשה, אולם לשיטת הקרן אורה לוקים על הלאו הזה לכולי עלמא. קשה לומר שהסוגיה דיברה רק על מלקות מצד אחד של הלאו, בייחוד על רקע העובדה שהסוגיה משתמשת בביטוי הכללי 'מנין... שלוקה', ואינה באה ללבן באופן ממוקד את איסור 'לא ייחשב'. להבנתנו, אם טוענים שאין מחלוקת סוגיות עלינו לאמץ את ההבנה כי הלאו מתייחס רק לשחיטה, כך שהסוגיה בדף כט: עוסקת בכלל העבודות, ומובן מדוע לוקים רק למאן דמאן שלאו שאין בו מעשה מחייב מלקות.

10 זבחים יד: ועוד.

11 ריבוי המקרים הכלולים בלאו זה היה עלול להגדירו כ'לאו שבכללות' עליו אין לוקים, בדומה

הרי שהאיסור ביסודו אינו קשור לפסילת הבהמה (כשיטת הרמב"ם שהבאנו לעיל – "שלא יפסיד הקדשים במחשבה, שהרי זה דומה למטיל מום בקדשים"). הפסד הקדשים אינו עומד במוקד האיסור, אלא הבאת הקרבן הפסול להקרבה היא הבעייתית; בהמה שנפסלה בפיגול בשעת שחיטה נחשבת לבהמה פסולה ופגומה כמו בהמה שנרבעה.

הסבר זה מנתק בין איסור 'לא תזבח' לפסול הפיגול; עיקר האיסור הוא בהבאת הקרבן ולא בפסילתו.¹² נוכל להבין לאור זאת את הגישה שאיסור 'לא תזבח' מתייחס רק לשחיטה בשתי צורות אפשריות:

1. שחיטה היא עבודת הזבח הראשונה, והבעיה היא בהתחלת תהליך ההקרבה בבהמה פסולה. השחיטה מעלה את הבהמה על מסלול ישיר להקרבה, ובכך מחדירה את הבהמה הפסולה למערכת העבודות במקדש. העבודות שלאחריה מתבצעות בבהמה פסולה שבתוך המערכת, ולכן בנוגע אליהם הבעיה פחות חמורה.

2. מצד הדין זריקת דם של בהמה פסולה כלל לא נחשבת זריקת דם קרבן, ולכן אין בה משום הקרבת בהמה פסולה ולא ילקו על כך. מאידך, לשחיטה ישנן משמעויות רחבות ואינה משויכת רק לעולם הקדשים; 'שחיטה לאו עבודה היא' ולכן דווקא בה יש משמעות גם לקרבנות שאינם ראויים להקרבה.

נפקא מינה אפשרית בין שתי ההצעות האלה תהיה מליקת עופות מחוסרי

לאיסור "לא תאכלו על הדם" (ויקרא י"ט, כו) הכולל איסורים רבים (סנהדרין סג). הרמב"ן סבר שיש מלקות במקרה זה, וסבר כנראה שיש מכנה משותף מספיק ברור כדי להגדיר את זה כשתי השלכות של לאו אחד. גם הרמב"ם לא פטר מצד לאו שבכללות, אלא מצד לאו שאין בו מעשה.

12 כמובן, לפי אפשרות זאת לא ניתן ללמוד מהאיסור לדרך יצירת הפסול. ייתכן שיש איסור במעשה השחיטה עצמו בגלל הסיבות המפורטות בסמוך, על אף שהקרבן נפסל במחשבה עצמה ולא דרך העבודה הפגומה.

אבר: ¹³ לפי ההבנה הראשונה המליקה מקבילה לשחיטה כעבודה הראשונה בעופות, בעוד שלפי ההבנה השנייה מליקה אינה מתירה את העוף בחולין ולכן מליקת עוף שבא בפסול לא תיחשב למליקה.

לפי ההסברים הללו בשיטת הרמב"ן, המלקות על פיגול אינם על הטלת הפסול בקרבן אלא על עצם הבאתו, וממילא אין ללמוד מהם על אופי פסול פיגול.

דיבור או מחשבה

מחלוקת מרכזית בנוגע לפסולי מחשבה בקרבנות היא האם די במחשבה בעלמא או שנדרש דיבור המביע אותה כלפי חוץ. ¹⁴ כפי שיתבאר, נראה כי מחלוקת זו קשורה לשאלה שהצבנו בתחילת העיון: מה גורם הפסול – המחשבה או העבודה?

מדברי הספרי משמע שפיגול חל רק בדיבור: ¹⁵

'כל דבר רע': מנין לקדשים ששחטם חוץ לזמנם וחוץ למקומם - שעובר בלא

13 בעופות אין בעלי מומין, ורק חסרון אבר פוסל בהם; יעויין בקידושין (כד): וברמב"ם הלכות איסורי מזבח (פ"ג ה"א). כמו כן, יש לדון לפי הבנות אלו ביחס לקמיצת מנחות בסולת מתולעת, הפסולה מדין בעלת מום; יעויין במשנה במנחות (פ"ח מ"ב) בסוגיית הגמרא על משנה זו (מנחות פה:), וברמב"ם הלכות איסורי מזבח (פ"ו ה"א).

14 יש מקום להסתפק אם הדיבור נדרש כיוון שכך המחשבה גלויה לכל, או כיוון שעם חיתוך שפתיים המחשבה יותר רצינית וחשובה, או שמא בכלל הדין היסודי הוא דין של דיבור ממש, כאשר הביטוי 'מחשב' בתורה בעצם מכוון לפעמים לדיבור. אולי תהיה נפקא מינה למלקות לפי מאן דאמר שעקימת שפתיו נחשבת למעשה המחייב במלקות (סנהדרין סה:). אם הדין היסודי הוא דיבור ניתן לחייב על דיבור הפיגול, אך אם הדין היסודי הוא מחשבה והדיבור רק נותן לה תוקף מאחת מהסיבות שצויינו לעיל - סביר שלא נחייב על עקימת שפתיו כאן. כמו כן, יש מקום לדון ביישום דין 'כל העושה - על דעת ראשונה הוא עושה' (זבחים מא:; מנחות טז). ביחס לדיבור: אם הדיבור בא רק לבטא מחשבה ו'דעת' ראשונה או אחרונה - דין זה מתקבל על הדעת. אך אם הדיבור נדרש כשלעצמו יישום הדין הזה יותר בעייתי.

15 שופטים פסקה קמ"ז.

תעשה? תלמוד לומר 'דבר' - שתלוי בדבר [בדיבור].

וכך אכן הביין רש"י בפירושו לתורה:¹⁶

לא תזבח וגו' כל דבר רע - אזהרה למפגל בקדשים על ידי דבור רע.

וכן מפורסמים דברי תוספות לגבי שליחות יד:¹⁷

הך מחשבה הוי דבור, כדיליף מ'על כל דבר'. וכן מחשבת פגול - נמי הוי בדבור ולא בלב.

מדברי תוספות משמע שאין דין כללי שכל מחשבה פוסלת בדיבור דווקא, אלא שנדרש לשם כך לימוד מיוחד הקיים בנוגע למחשבת שליחות יד. אמנם תוספות אינם מבהירים מה המקור לדין זה בפיגול - האם גם בפיגול קיימת דרשה מיוחדת, או שהם משווים בין המחשבות מצד הסברה וההיגיון.

בשיטה מקובצת מובא הסבר ההולך בדרך זו ומציג דרשה ייחודית לפיגול:¹⁸

אם מחשבה דפיגול היינו דיבור מנא ליה, כיון דמ'לא יחשב' מפיק לה? ואומר הר"ם... ומשום דבספרי דריש מ'לא תזבח וכו' כל דבר רע' ומחשב בקדשים לוקה: מדאפקיה קרא בלשון דבור - משמע דבעין דבור.

אם כן, מפורש בדבריו שגם לגבי מחשבת פיגול יש פסוק מפורש האומר שדווקא דיבור פוסל ולא מחשבה בעלמא - בשני התחומים קיימים לימודים מיוחדים ולא ניתן ללמוד אחד מהשני בסברה. אמנם בדברי תוספות במספר מקומות לא מובא תירוץ זה, ואין בדבריהם מקור להגבלת דין פיגול לדיבור דווקא. לכך תיתכנה השלכות משמעותיות: אפשר לשער שאם תוספות סבורים שהגבלת הפסול לדיבור נלמדת מסברה - יש להניח שניתן להרחיב את הדין,

16 דברים י"ז, א.

17 בבא מציעא ד"ה החושב.

18 שם ד"ה וכתוב בגליון תוספות.

ולהחיל את אותה הסברה גם על מקומות אחרים, לפחות במקרים הדומים לפיגול.¹⁹ לעומת זאת, אם נבין שקיים לימוד מיוחד לגבי פיגול שפוסל בדיבור בלבד, סביר שלא לימוד מיוחד לא ניתן להרחיב כלל זה למקרים נוספים, ובהם הפסול יחול גם במחשבה בעלמא.

בהקשר לדיון בשאלת הצורך בדיבור, דנו הראשונים בתחומים נוספים בהם יש צורך במחשבה כחלק מכשרות המעשה, האם מספיקה בהם מחשבת 'לשמה' בלבד, או שמא צריך גם שיוציא בשפתיו: כך למשל בנוגע לכתיבת סת"ם,²⁰ מחשבת 'לשמה' בטוויית ציציית,²¹ אפיית מצות מצווה²² ועוד.

במידה ונבין שאין צורך בלימוד מיוחד ביחס לפיגול, ושלא כדברי השיטה מקובצת, מסתבר שתוספות למדו את הדרישה בדיבור מן הסברה.²³ דרישה

19 למעט דינים בהם קיימת דרשה מיוחדת, כמו בתרומה - בה מספיקה מחשבה בעלמא (תוספות מנחות נה. ד"ה במחשבה).

20 יעויין בהלכות קטנות לרא"ש (הלכות ספר תורה סימן ג'): "והר"ר ברוך ז"ל נסתפק אם צריך להוציא בשפתיו הוא מעבדו לשם ס"ת... או סגי במחשבה... לפי שמצינו פיגול דכתיב ביה 'לא ירצה' ובעיא דיבור, ותרומה ניטלת בלא דיבור...", ובספר התרומה (הלכות ספר תורה סימן קצ"ב): "צריך שיאמר בפירוש בתחילת הכתיבה שיכתוב הכל לשם תורת ישראל... כי שמא לא סגי במחשבה", ובטור יורה דעה (סימן רע"א). כמו כן, יעויין גם בחידושי הגר"ח הלוי על הרמב"ם הלכות סת"ם (פ"א הי"א) - אם כי יש לציין שלפניו לא היה ספר התרומה, וחלק מדיוקיו בטור אינם נמצאים בספר התרומה. נעסוק בהרחבה בדברים אלו בעיון 'מחשבת לשמה וסתמא לשמה' (עמ' 427).

21 יעויין בהלכות קטנות למרדכי (מנחות רמז תתקמ"ט: "וכן גבי טוויית ציציית לקמן - ודאי צריך לומר כן בתחלת העשייה"), ובשולחן ערוך אורח חיים (סימן י"א סעיף א') ובביאור הגר"א שם (ד"ה שיאמר) ובבית יוסף על הטור שם.

22 יעויין בדרשות מהר"ח אור זרוע (סימן כ"א: "ומצת מצוה - צריך לומר בשעת לישה 'הנני שומר לשם מצת מצוה'... לא יצא ידי חובת מצות מצה אם לא שיאמר כן") ובמנהגי מהרי"ל הלכות אפית מצות ("וצריך לומר בפה 'לשם מצת מצוה'... - הן בעשיית המצות של מצוה, הן בשאיבת מימן, הן בנותן מים תוך הקמח"). צריך עיון אם יש דין אפיה לשמה במצת מצוה או רק שמירה מחימוץ לשמה, והדברים ארוכים ואכמ"ל.

23 שיטה דומה עולה גם מדברי תוספות בזבחים (ד: ד"ה מחשבה) ובמנחות (נה. ד"ה במחשבה). וכן משמע מדברי רש"י במנחות (ב: ד"ה אבל מחשבה דמינכרא), האומר בצורה מפורשת - "דאי לאו מוציאו בפה - מחשבתו למאי נחייב לה?": אין משמעות למחשבה בעלמא

כזו הרבה יותר מתבקשת מסברה אם נבין שהמחשבה-הדיבור מחילה את חלות הפיגול, ולא רק מגדירה את פעולת השחיטה כשחיטה בפיגול. גם מדברי הרא"ש משמע שהדיבור עצמו מפגל:²⁴

אלא ודאי צריך דיבור, והדיבור חשיב היזק גמור - כיון שנפסד על ידי דיבור.

אמנם, עצם חידושם של תוספות אינו מוסכם על הכל, ויש רגליים לטענה שהרמב"ם חלק עליהם בכך, ולדעתו מחשבה מספיקה כדי לפגל.²⁵ ייתכן, אם כן, שהרמב"ם תפס את דין פיגול בצורה שונה, ולדעתו המחשבה מגדירה את המעשה כעבודה המפגלת.

יישומים ונפקא מינות

השאלה אם נדרש דיבור או די במחשבה, ואף השאלה העקרונית האם הקרבן נפסל ישירות בשל מחשבת הפסול, או שהמחשבה מגדירה את העבודה כפגומה ובעקפיין נפסל הקרבן - באות לידי ביטוי בהקשרים רבים.

הגדרת שחיטה כ'מעשה רבה'

הסוגיה בנדרים (לו) מבררת אם הכהנים בעבודתם הם 'שלוחי דין' או 'שלוחי דרחמנא'²⁶, דהיינו: האם עבודתו של הכהן בקרבנו של אדם מסוים היא בשליחותו של הבעלים, או שמא הוא בא בתור שלוחו של הקב"ה לקבל את הקרבנות בשמו. הגמרא מנסה להביא ראיה לכך שהכהנים הם שלוחי דרחמנא מדין פיגול: הכהנים שפיגלו פוסלים את הקרבן, למרות שמחשבת פיגול היא ודאי נגד דעת הבעלים, ובודאי שליחות הכהן פוקעת במצב כזה - "שליחא שויתוך לתקוני, ולא לעוותי!"

בלא דיבור.

24 תוספות הרא"ש, גיטין נד: ד"ה ודילמא דשמעיניה דפגיל.

25 יעויין בהלכות פסולי המוקדשין (פי"ח ה"א, ה"ג וה"ו, ושם פי"ג ה"א), ובדברי המשנה למלך שם שדן בכך באריכות.

26 הנוסח בסוגיה שם הוא "שלוחי דשמיא".

אמנם הראשונים תמהים על הראיה הזו: כלל נקוט בידינו, שאמנם אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אך כאשר מדובר במעשה משמעותי הדבר אפשרי, ושחיטה ודאי נחשבת למעשה כזה! וכך מביא הרשב"א שם (ד"ה וא"י):

קשיא לי: והא אדם אוסר דבר שאינו שלו במעשה רבה מיהא, וכדאמרינן בעבודה זרה!

ויש לומר, דהני מילי בשאר איסורין. אבל הכא - אי בעי שליחות, כשהוא משנה שליחותו לעוות - נמצא שאינו שליח לכך, ולא הוי כשוחט קרבן אלא כנוחה, ולא הוי פיגול.

הרשב"א מסכים להנחה הבסיסית של הקושיה, שהשחיטה היא המפגלת, אלא שלדעתו הדין המאפשר לאדם לאסור דבר שאינו שלו במעשה גדול אינו מספיק כדי לפגל קרבן: אדם יכול לאסור בהמת חברו בעשיית מעשה גדול לצורך עבודה זרה, לדוגמה, בגלל שאיסור זה אינו מצריך הסכמת הבעלים או שליחות. אך כדי לפגל, לפחות למאן דאמר שהכהנים הם 'שלוחי דידן' - היינו דורשים גם את הסכמת הבעלים. ללא הסכמת הבעלים - פעולת הכהן כלל אינה נחשבת לשחיטת קדשים אלא לנחירה בעלמא, ואין בנחירה כח לפגל.²⁷

בשיטה מקובצת שם מובא תירוץ אחר בשם הרי"ף גאות, המניח בפשטות שאין מעשה בשחיטת פיגול.²⁸

דאין אדם אוסר כפי האי גוונא דבר שאינו שלו, מאחר דליכא מעשה. כדאמרינן במסכת חולין: 'המשתחוה לבהמת חברו וכו' - לא אסרה, אלא אם כן עשה בה מעשה'.

נראה שהרי"ף והרשב"א נחלקו בנקודה שאנו חוקרים: הרשב"א סבור שהפוסל את הקרבן הוא מעשה השחיטה המלווה במחשבת פיגול. שחיטה אכן נחשבת

27 תירוץ זה אינו חלק לחלוטין, שכן השחיטה עצמה נעשית בהסכמת הבעלים, ורק המחשבה הפוסלת נוגדת את דעתם.

28 ד"ה וזה לשון הרי"ף.

למעשה גדול, וממילא נאלץ הרשב"א לחדש שכיוון שפעולת הכהן נוגדת את דעת בעלים – אין כאן עבודה כלל, אלא נחירה. הרי"ץ, לעומת זאת, מבין שאין כאן כלל מעשה! מעשה השחיטה היה תקין לחלוטין, אלא שהתלוותה אליו מחשבה פסולה, ונראה כי לדעתו המחשבה היא הפוסלת.

היזק שאינו ניכר

הגדרת פיגול כהיזק ניכר או כהיזק שאינו ניכר עשויה להיות קשורה היטב לדיוננו. הרמב"ן דן בשיטה הנוקטת שפיגול נחשב להיזק שאינו ניכר, ואין הכהנים משלמים עליו מעיקר הדין (גיטין נג.); בנוגע לשיטה זו עולה השאלה: במה שונה פיגול משחיטה פסולה? ואלו דבריו:²⁹

ואי קשיא לך: אם כן מפגל - נמוי ליחייב, דעיקר שחיטתו ליהוי היזק! איכא למימר: כי אמרינן הכי - הני מילי בפסולי שחיטה, שכל שעשה לה פסול בשחיטה - לא שחטה אלא נבְּלָה. אבל כל ששחיטתו כראוי, ואיסור אחר גורם לה - אין השחיטה כנחירה או כמתז ראשה בסייף, אלא השחיטה כשרה, שהרי הוציאה מידי נבְּלָה ואיסור אחר גורם לה ואינו ניכר בה. כן נראה לי.

הרמב"ן טוען שבפיגול אין פסול בשחיטה עצמה, שהרי השחיטה הפקיעה את איסור נבלה. הפיגול רק נלווה לשחיטה ולכן אינו ניכר. הריטב"א מביא את תירוץ הרמב"ן, אך לפני כן הוא מציע תירוץ אחר:³⁰

ויש לומר דקושיין משאר עבודות, כגון זריקה והקטרה - דלאו היזק ניכר הוא.

בתירוץ זה מקבל הריטב"א ששחיטת פיגול אכן נחשבת להיזק ניכר, והגמרא המקשה מכהנים שפיגלו במקדש על דיני היזק שאינו ניכר – עוסקת בפיגול

29 קונטרס דינא דגרמי, ד"ה והדור לעיקרן; תודתי נתונה למו"ר הרא"ל שליט"א, שהאיר את עיניי במקור זה.

30 ריטב"א, גיטין נג. ד"ה ואי קשיא לך.

בפעולות אחרות, כזריקה והקטרה. נראה שמחלוקת הרמב"ן ותיורצו הראשון של הריטב"א נעוצה גם היא בשאלתנו: הרמב"ן סבור שהמחשבה היא הפוסלת והמפגלת את הקרבן, ומחשבה היא היזק שאינו ניכר. הריטב"א, לעומת זאת, מעלה בתיורצו הראשון כי מעשה השחיטה הוא המפגל והפוסל, ובאמת שחיטת פיגול נחשבת להיזק ניכר.

צריך עיון בהשוואת דברי הרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי לעמדתו בספר המצוות שהבאנו בתחילת עיוננו: כאן עולה שמחשבת הפיגול היא הפוסלת, בעוד בספר המצוות סבר הרמב"ן שיש חיוב מלקות על פיגול – והסברנו זאת בכך שמעשה השחיטה הוא הפוסל לדעתו. אולי יש לתרץ כי הרמב"ן סבור שבהגדרת היזק ניכר קיימות דרישות מיוחדות שאינן מתקיימות במעשה שחיטת פיגול, ובכל אופן הדבר צריך תלמוד. אמנם אם נקבל את ההצעה שעלתה בסוף הדיון, שיסוד איסור 'לא תזבח' הינו בהבאת בהמה פסולה קרבן – נקבל כי איסור פיגול אינו תלוי כלל בפסול פיגול. לאפשרות זו לא ניתן להסיק מהגדרת האיסור מאומה בנוגע לאופי הפסול ודרך חלותו, והבעיה נפתרת מאליה.

הבחנה בין סוגי מחשבות פסול

לאור הגדרת מחשבת פסול, יש לדון האם בנוגע לצורך בדיבור דין מחשבת פיגול כדין מחשבת שלא לשמה, או שמא יש לפצל ביניהן. למיטב ידיעתי, רוב ככל האחרונים שדנו בנושא נוטים להשוות מחשבת שלא לשמה למחשבת פיגול. ואכן, מספר פעמים משתמשים תוספות בביטוי הכללי 'מחשבה בקדשים', ואינם מעדיפים הגדרה של מחשבה מסוימת – מה שרומז לכיוון המשווה בין המחשבות השונות. אבל כשלעצמי אינני מבין מדוע השוואה זו מתבקשת: ייתכן לומר כי בפיגול צריכים דיבור כדי לפסול את הקרבן, בעוד מחשבה שלא לשמה הפוסלת באה כדי להגדיר את מעשה העבודה – ואז נסתפק במחשבה בלבד, והדבר צריך עיון. אמנם ייתכן שדרשת הספרי הקוראת "כל דבר רע" כ"כל דיבור רע" מתייחסת לכל המחשבות הפוסלות, כולל מחשבה שלא לשמה.

חצי מתיר

ייתכן והשאלה האם ניתן לפגל בחצי מתיר או שנדרש מתיר שלם, נובעת במידה מסוימת מהבנת גורם הפסול – המחשבה או הפעולה. המשנה במנחות (פ"ב מ"ה) מביאה מחלוקת תנאים לגבי פיגול בחצי מתיר:³¹

פיגל בקוסץ ולא בלבונה, בלבונה ולא בקוסץ -
 רבי מאיר אומר: פיגול, וחייבין עליו כרת.
 וחכמים אומרים: אין בו כרת עד שיפגל בכל המתיר.

הגמרא מביאה מחלוקת זו לגבי 'חצאי מתירין' שונים ופסולים מגוונים.³²

אפשר להציע שלפחות חלק מהמחלוקת נסוב סביב הציר בו אנו עוסקים:

1. אם המחשבה אוסרת, והעבודה היא רק מנוף להחיל את המחשבה על הקרבן – סביר להניח שחצי מתיר יספיק כדי לפסול כשיטת רבי מאיר.

2. אם המחשבה מגדירה את הפעולה, והפעולה עצמה היא האוסרת – סביר שמחשבת פיגול תועיל רק למעשה שלם הנעשה במתיר גמור, ולא בפעולה הנוגעת לחלק מהתהליך בלבד, כשיטת חכמים.

עלינו להדגיש כי ישנו צד נוסף של המשפט 'אין מפגלין בחצי מתיר' שיש לחקור, והוא אופי ורמת ההיתר שבחצי המתיר. הווה אומר: מה המעמד של הקומץ ללא הלבונה? מהסוגיה בסוף מסכת זבחים (ק"י) משמע שמחלוקת רבי מאיר וחכמים תלויה בהבנת היחס בין ההיתר שבקומץ להיתר שבלבונה:

31 לפחות חלק מהמקרים של 'חצי מתיר' עוסקים במעשים שבדרך כלל נעשים בתכיפות של תוך כדי דיבור זה מזה - כמו שחיתת שני סימנים. אם כך, דעת חכמים שאין פיגול בחצי מתיר - גם בחצי האחרון - תומכת בשיטת המקדש דוד שיובא בסמוך, שהרי לדבריו לא ניתן לפגל תוך כדי דיבור. מעבר לשאלת פער הזמנים - ניתן לסבור באופן כללי ששחיתת קנה וושט היא פעולת שחיטה אחת, ומחשבה באחד מהם תאפיין ותגדיר גם את שחיתת השני; בכל אופן, הקטרת קומץ והקטרת לבונה הן שתי פעולות שונות לחלוטין זו מזו, ויכולות להיעשות בפער זמן משמעותי אחת מהשניה.

32 פסחים (סג.), זבחים (מא.), (ק"י) ומנחות (יג., יד. ו- טז.).

בעי רבי יצחק נפחא: קומץ - מהו שיתיר כנגדו בשירים? מישראל שרי, או קלושי מיקלש?
 אליבא דמאן: אי אליבא דרבי מאיר, דאמר 'מפגלין בחצי מתיר' - מישראל שרי;
 אי אליבא דרבנן, דאמרו 'אין מפגלין בחצי מתיר' - לא מישראל שרי, ולא מקלש קליש!

רבי יצחק נפחא מתלבט אם הקומץ לבדו יכול להתיר את השיריים בצורה חלקית או שהוא פועל כמתיר רק בשיתוף עם הלבונה.³³ הגמרא מקבילה את מחלוקת רבי מאיר וחכמים לגבי פיגול לשאלה בה עוסק רבי יצחק, ומכך עולה שמחלוקתם נסובה סביב אופי ההיתר שבקומץ ללא הלבונה, ולא בדיני פיגול: אם יש כאן שני שלבים שכל אחד מהם חשוב כשלעצמו - כך סבור רבי מאיר - ממילא יש היתר חלקי כשאחד מהם קרב, וגם פיגול תופס באחד מהם לבדו; אם אין באף אחד מהם כשלעצמו שום התקדמות בתהליך ההיתר - כך סבורים חכמים - ממילא אין מחשבת פיגול תופסת באחד מהם לבדו.

הקרון אורה מקשה על הבנה זו מן העובדה שמחלוקת רבי מאיר וחכמים מיושמת במספר רב של מקרים, בהם למשל שחיטת סימן אחד - שם ברור שאין חלות היתר חלקית!³⁴ כיוון שרואים שמחלוקת רבי מאיר וחכמים שייכת גם לגבי שחיטה חלקית - איך ניתן להסביר את המחלוקת כמחלוקת מקומית לגבי היחס בין קומץ ללבונה?

אמנם גם הצעתנו - להבין את המחלוקת כתלויה בחקירה אם המחשבה פוסלת או המעשה פוסל - בעייתית: הסוגיה בפסחים (סג.) משווה בין דין פיגול בחצי מתיר לבין מקרה בו אדם חשב בשעת שחיטת סימן ראשון למולין

33 יעויין בתוספות שם (ד"ה קומץ), הדנים באופי הדנים באופי היתר חלקי זה.

34 שם ד"ה שם גמרא, קומץ. יש להוסיף כי תוספות שם (ד"ה ואי) מתלבטים לאור דברי הסוגיה בדינו של מי ששחט סימן אחד וקיבל את הדם וזרקו ולאחר מכן שחט את הסימן השני. יעויין במקדש דוד (קדשים, סימן ז' אות א') שדן בדברי תוספות, והשווה לדבריהם במסכת מעילה (ה). ד"ה היתר) לגבי קבלת הדם קודם סיום השחיטה. כמו כן, יש מקום לתהות על דינו של מי שקיבל דם הנפש מהוורידים, וזרקו לפני שחיטת הקנה והוושט.

ובשעת שחיטת סימן שני לערלים. אם נבין שהמחלוקת ממוקדת באופי דין פיגול קשה להבין את ההשוואה, שכן אולי דין שחיטת הפסח למנוייו שונה מדין פיגול! הקושי מתחדד לאור העובדה, שגם לדעה ש"אין מפגלין בחצי מתיר" – הקרבן פסול על אף שאינו פיגול ואין בו כרת. אם כן – מנין לגמרא שפסול שחיטת הפסח שלא למנוייו דומה יותר לחיוב כרת בפיגול ולא לפסול פיגול? כללו של דבר: מחלוקת זו אינה נהירה דיה, אך נראה שאחד מציריה המרכזיים הוא חקירתנו ביחס שבין המחשבה והמעשה בדיני פיגול.

תוך כדי דיבור

האחרונים נחלקו בנוגע לעיתוי המחשבה: האם מחשבה הנהגית או מובעת בסמוך לשעת העבודה – בתוך כדי דיבור – אך לא בזמן העבודה ממש, פוסלת. המקדש דוד הסיק שמחשבה הפוסלת היא רק כזו שחשבו אותה ממש בשעת מעשה העבודה, ולא בהפרש זמן כלשהו ממנו.³⁵ בעל התבואות שור (סימן ד') חלק על המקדש דוד בזה, וסבר שמחשבת פיגול תוך כדי דיבור ממעשה העבודה פוסלת, אלא שהתקשה ליישב את ראיותיו החזקות. ניתן לתלות את המחלוקת ביניהם בנקודה הזו:³⁶ אם הדיבור בא להגדיר את הפעולה כעבודה המפגלת – סביר שלאחר הפעולה שוב לא ניתן להגדירה;³⁷ אך במידה והדיבור עצמו פוסל – ייתכן ובפרק זמן סביר של תוך כדי דיבור ניתן לפסול.

35 קדשים, סימן ל"ג אות א', ד"ה ובאופן.

36 אמנם, שאלה זו תלויה, כמובן, גם בהבנת יסודות דין 'תוך כדי דיבור', ואין כאן המקום להאריך בהם.

37 קצת צריך עיון מהסוגיה בנדרים (פז). שקרע לפני מות החולה תוך כדי דיבור, שיצא ידי חובת קריעה על המת. הקריעה במקרה זה נעשתה לפני שחלו חיובי אבלות, ובאופן סתמי נחשבת כסתם השחתת בגד. רק אם נקשר אותה לפטירת המת ניתן יהיה להחשיבה כ'קריעה'. אם כן, במקרה זה הסמיכות לשעת הפטירה משמעותית רק לאפיון הפעולה כ'קריעה על מת' – ודי ב'תוך כדי דיבור' לשם כך, שלא כטענת המקדש דוד.

סיכום

לפעולות שבתהליכי עבודת הקרבנות ביטויים ותוצאות מוחשיים וברורים; שחיטה, זריקה ושריפה, לדוגמה, משפיעות באופן ברור על המציאות. אך עבודת הקרבנות נוגעת גם בעולם המחשבה – מטרת הקרבן ויעדיו, רצון הבעלים ועוד; כל אלו משפיעים על כשרות הקרבן. היחס העקרוני בין שני העולמות הללו הוא שמחשבה פוסלת רק בשעת מעשה, אך עלינו לבחון אם בשעה זו המחשבה פוסלת כשלעצמה, או שהיא רק מרכיב בתהליך הפיזי, ופגם בו מוביל לפסילת הקרבן.

ביטויים הלכתיים לתפיסות השונות ראינו בשאלות שונות: בנוגע למלקות להלכה נענשים רק על עבירה המבוצעת על ידי מעשה ולא כזו הנעשית במחשבה, ולכן הגדרת המחשבה הפסולה קריטית לנקודה זו; אופי המחשבה – אם המחשבה פוסלת כשלעצמה, ייתכן וצריך לתת לה ממשות כלשהי באמצעות דיבור; מחשבה תוך כדי דיבור תלויה אף היא בשאלה זו, וכן והגדרת הנזק שבקרבן עם מחשבת פסול כ'היזק ניכר'. חקירה זו עשויה כפי שהוצע להוביל אף להבחנה בין מחשבת פיגול למחשבת שלא לשמה, והדבר דורש בירור.

